

Eén jaar uit het leven van P.M.C.J.S.
Jaar van honger en muziek

© 2021 Rosemarijn Milo

Titel: Eén jaar uit het leven van P.M.C.J.S.
Jaar van honger en muziek

Auteur: Rosemarijn Milo

Omslagontwerp en foto auteur: Yves Nicolay

Grafische vormgeving: Yves Nicolay en Rosemarijn Milo

Uitgeverij: U2pi BV

Website Uitgever: www.uitgeveriju2pi.nl

Druk: Jouwboekdrukkerij.nl

ISBN: 9789493240285

NUR: 300

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Rosemarijn Milo

Eén jaar uit het leven van
P.M.C.J.S.

Jaar van honger en muziek

Voor alle vijf mijn broers,
ook de twee die er niet meer zijn,
en opgedragen aan mijn moeder
en aan alle vrouwen die in bittere
oorlogsomstandigheden
een kind ter wereld
(hebben) moeten
brengen.

ZIE 't bloeien in de beukenhagen
En hoe de bloesem vruchtknop wordt.
Hoor hoe de klare beek gestage
Haar water naar beneden stort.

Bloeiend gewas, dat door mijn dagen
Uw geur verspreidt en rijper wordt;
O snelle beek, die zonder vragen
U in mijn ziel diep nederstort!

Ik heb vernomen de oude sage
Die in dees dagen wakker wordt:
De dode winter ligt verslagen,
Zijn ijzelbloei is snel verdord...

Ach lief, gij moet niet verder vragen,
Leven en dood zijn even kort.

Uit: Frank Valkenier 'GETIJDEN VAN HET HART',

Concertino voor hobo IV

Uitgeverij Het Spectrum – Utrecht Brussel MCMXLVII

Inhoud

Voorwoord.....	8
Juli 1944.....	9
Augustus 1944.....	17
September 1944.....	31
October 1944.....	55
November 1944.....	69
December 1944.....	92
Januari 1945.....	113
Februari 1945.....	134
Maart 1945.....	150
April 1945.....	176
Mei 1945.....	196
Juni 1945.....	212
Juli 1945.....	235
Nawoord.....	243
De personen in het drama.....	244
Literatuur en andere bronnen.....	247
Verantwoording.....	249
Dankwoorden.....	251

Voorwoord

Petronella Martha Carolina Juliana Stephanie Milo, geboren Hamer, de hele reeks namen waarmee mijn moeder, Marth, door het leven is gegaan. Mijn moeder, door dat leven niet gespaard: kind van een veel te vroeg gestorven moeder – moeder van een veel te vroeg gestorven kind.

Voor mij, en niet voor mij alleen, een veel te veeleisende moeder. Ik voor haar een jaloersmakende dochter. Een dochter, die – vroeg getrouwd om aan haar moeder te ontsnappen en in een nieuwe gevangenis terechtgekomen – wél haar man in de steek liet en verruilde voor een man van wie zij hield. Een dochter, die wél carrière maakte, wél door haar werk financieel onafhankelijk was en het wél bij één kind heeft kunnen laten.

P.M.C.J.S., mijn moeder.

Toen zij eind 1986 overleed, hadden wij elkaar sedert de zomer van 1980 niet meer gezien.

Voor zover ik weet, heeft mijn moeder nooit een dagboek bijgehouden. Ik heb dat nu voor haar gedaan. Over maar één jaar uit haar leven. Genoeg. Een blijk van begrip, misschien wel een late daad van compassie.

Dit boek kan gelezen worden als geheel op zichzelf staande geschiedenis, *maar* ook als afsluitend deel van een drieluik dat mede bestaat uit ‘Een vervlogen droom – verslag van een kort leven’ en ‘Het hoge woord – vijf vrouwen en een familiegeheim’.

Juli 1944

20 juli

Dat ik daar niet eerder aan heb gedacht. Ik ga een dagboek schrijven! Dat had ik natuurlijk allang moeten doen. Het leven is ontzettend veranderd in de meer dan vier jaar die de oorlog nu duurt. Ik kan me al bijna niet meer bedenken hoe het leven er voor die tijd uitzag. Ik ga daarom maar eens opschrijven hoe het nu is. Voor later. Als er misschien ooit een einde komt aan de oorlog. Voor als ik oud ben. Zou ik oud worden? Voor als ik het gevoel heb eens te willen lezen wat er allemaal is gebeurd en hoe ik over die gebeurtenissen heb gedacht. Wat ik heb gevoeld. Als ik iets gevoeld heb.

Hier in Amsterdam. Ik ben er nog altijd niet thuis. Een stad waar de mensen vinden dat ik een accent heb. Beledigend vind ik dat. Ik spreek met een zachte g. Die heb je nu eenmaal als je in Nijmegen geboren en getogen bent. Maar een accent? Lijkt me niet.

Wij moesten wel naar Amsterdam omdat Henk er een goede baan kon krijgen. In Nijmegen was hij pianoleraar. Had een groot aantal leerlingen, maar geen zekerheid. Hier in Amsterdam kon hij als solistenrepetitor bij de opera aan het werk. Werken in de prachtige Stadsschouwburg. Dat alleen al. Nog eens wat anders dan De Vereeniging in Nijmegen. De rollen met de solisten instuderen. Werken met de dirigenten. Voor de oorlog waren er veel verschillende operagezelschappen die de schouwburg bespeelden. In het begin van de oorlog nog de Nederlandse Operastichting. De moffen hebben de zaak verduist, grondig, *gründlich*

gereorganiseerd. Henk werkt dan ook voor het ‘Gemeentelijk Theater Bedrijf, afdeling Opera’. Er zijn ook een afdeling Theater en een afdeling Ballet. Een vaste baan die veel beter betaalt. Wij hebben niet lang gearzeld om een onbekende toekomst tegemoet te gaan. Misschien een betere toekomst voor onze twee zoontjes?

Wij wonen hier nu twee jaar. Ik kan er niet aan wennen. De mensen wonen overal als haringen in een ton. Zoals wij. Op een bovenetage in een groot gebouw. Een prachtige etage, dat wel, met overal glas-in-loodramen, maar aan alle kanten burens. Links, rechts, onder, boven. Het voelt opgesloten, benauwd. Eigenlijk vind ik het jammer voor Rob en Guusje dat ze op zo’n bovenhuis groot moeten worden. In Nijmegen hadden wij een benedenhuis met een tuin. Dat hebben wij op moeten geven voor de betere baan voor Henk. Ik kan er ook niet aan wennen dat papa nu zo ver weg woont. Ik zie hem bijna nooit meer. Mijn broer zag ik al weinig sinds onze verhuizing naar Amsterdam. Een jaar later verdween hij helemaal, spoorloos. Hij zal wel ergens in Duitsland zitten. Een nachtmerrie. Mijn Alphons, wat zou er van hem zijn geworden?

En als wij onze etage nu voor onszelf hadden. Wij moeten onderverhuren. De huurprijs is eigenlijk te hoog voor ons, de Amsterdamse woningnood te groot. De huizen in onze buurt zijn vreemd gebouwd. Dat vind ik in elk geval. Wij wonen in het Plan Zuid van Berlage, zoals het wordt genoemd. Gebouwd in de dertiger jaren. Vrijwel nieuwe huizen, dus. Er zijn gewone etages en dubbele etages. Wij hebben anderhalve. Die zijn er ook. De derde etage en de helft van de vierde met een trap naar boven binnendoor. Tweehoog heeft ook anderhalve etage, ook een helft op de vierde, maar dan met een trap in het grote gemeenschappelijke

trappenhuis. Wij hebben een huurder in de grote voorslaapkamer, John van Elk. Een jonge en uiterst gesloten man. Wij hebben hem niet alleen op onze eigen etage wonen, maar moeten ook de badkamer, de wc en de keuken met hem delen. Onze halve bovenetage wordt bewoond door Anje en Leo de Vries en hun zontje van bijna een half jaar, Michieltje. Zij hebben hun eigen keuken en wc, maar geen badkamer. Voor het wassen moeten ze zich behelpen in de keuken. Vervelend voor ze, maar het is niet anders. Onze straat komt uit op de Stadionkade, waar de stad ophoudt. Gek, ik heb nog nooit aan de uiterste rand van een stad gewoond.

Ik ben alweer een paar maanden zwanger. Dat zint me in het geheel niet.

Zo ziet onze etage er ongeveer uit; de binnentrap naar boven heb ik niet getekend, te ingewikkeld

Hè, dat was plezierig. Henk had daarstraks een momentje om me te begeleiden op de piano. Hij vergeet altijd dat ik ook wel eens wil zingen. Is altijd maar aan het werk met andere zangers en bijna nooit met mij. Nou ja, vandaag dus wel. Ik vind het nu eenmaal heerlijk om die Kleengedichtjes¹ te zingen. Dan kan ik de spanning even vergeten. Vandaag ging het goed. Als ik te gespannen ben, lukt het me niet. Ik moet het Henk vaker vragen, zeker nu ik al een paar maanden zwanger ben. Zolang het me nog een beetje gemakkelijk afgaat.

Altijd die jongetjes om me heen. En dat op een bovenhuis. Zij kunnen geen kant uit. Ik ook niet. Een huis vol mensen, ik ben nooit eens alleen. Wij hebben niet eens een eigen slaapkamer. De voorste van de twee kamers *en suite* is Henks studeerkamer en onze zitkamer. De achterste doet dienst als eetkamer en als slaapkamer voor Henk en mij. Ik kan nooit iets laten slingeren. Moet voor mijn gevoel altijd ons bed een beetje camoufleren. Alleen onze kleine jongetjes hebben elk een eigen kamertje.

Niemand houdt rekening met mij. Henk al helemaal niet. Als hij maar achter de piano kan zitten, is hij gelukkig. Hele dagen. Hij vraagt zich niet af of ik dat wel altijd prettig vind. Als hij sommige stukken van Chopin speelt, of Schubert, kan me dat kalmeren. Van de fuga's van Bach krijg ik een punthoofd, vooral als hij er te lang achter elkaar aan werkt.

¹De Kleengedichtjes zijn een serie heel korte gedichtjes van de Vlaamse dichter Guido Gezelle (1830-1899), op muziek gezet door de Nederlandse componiste Catharina van Rennes (1858-1940).

Vanavond komt Jan². Daar kan ik me echt op verheugen. Reuze fijn voor hem dat hij binnenkort van baan kan veranderen en in het Concertgebouworkest gaat spelen. Vindt Henk ook. Jan stelt zich er heel wat van voor. Hij is helemaal uitgekeken op de opera. Heeft er genoeg van om alleen maar opera's te begeleiden. Henk en hij gaan vanavond aan de sonate van César Franck werken. Jan heeft nog geen proefspel gedaan. Is zomaar aangenomen. Kon gewoon overstappen van het opera-orkest naar het Concertgebouw. Heel vreemd eigenlijk. Hij zal binnenkort toch wel een proefspel moeten doen?

Zo langzamerhand weet ik niet wat ik nog op tafel moet zetten. Ik hoor net dat binnenkort ook de vis nog op de bon gaat.

Voor iemand die voor het eerst een dagboek schrijft, vind ik dit al heel wat. Ik weet niet wat ik verder vandaag nog zou moeten opschrijven.

²Jan van Oort werkte ook voor het Gemeentelijk Theater Bedrijf in Amsterdam, waar Henk als solistenrepetitor werkte, en was op dat moment concertmeester van het opera-orkest.

25 juli

Vandaag had ik weer eens ruzie met de buren. Ditmaal met die van eenhoog. Met die van tweehoog praat ik niet eens. Het zijn vooral de eenhogers, die altijd maar klagen over al die muziek die hier wordt gemaakt. Ik leg ze telkens weer uit dat het Henks, en dus onze, broodwinning is. Zij zeggen dat ze het begrijpen, maar een paar weken later beginnen ze weer te klieren. Ik snap wel dat het voor die mensen geen pretje is om ons boven hun hoofd te hebben, maar wat moeten wij anders? Wij moesten toch in Amsterdam wonen? Daar zijn geen vrijstaande woningen. Die paar die er wel zijn, zijn niet voor onze portemonnee. Zo dicht mogelijk bij de Stadsschouwburg. Ik had er liever nog dichterbij gewoond, want het is toch nog ruim een kwartier op de fiets voor Henk. Maar goed, hij vindt het zelf niet zo erg. Zolang de buren in het benedenhuis maar niet zeuren dat er wel eens iets van speelgoed bij ze in de tuin valt, is het allemaal nog te doen. De jongens spelen nu eenmaal op het balkon. Dat kan ik ze toch niet verbieden?

Gelukkig zijn Anje en Leo muzikliefhebbers. Als dat niet zo was, zou het echt een ramp zijn. John is de afgelopen nacht niet thuisgekomen. Wat zou hij uitspoken? Ik heb het gevoel dat ik het hem niet moet vragen als hij terugkomt.

30 juli

Ik voel me weer zo misselijk. 'k Dacht dat ik ervan af was na zo'n drie maanden zwangerschap, maar nu begint het blijkbaar opnieuw. Ik heb er de p... over in dat ik toch weer in verwachting ben. De hele oorlog, sinds Guusjes geboorte, is het me gelukt om Henk ervan te overtuigen dat hij moest oppassen, maar 't is een paar maanden geleden toch misgegaan. Wij hebben al twee kinderen, en nu nog een derde? Met al die dingen op de bon en nog altijd oorlog? Babykleding heb ik niet meer. Stom van me, ik had het niet weg moeten geven. Guusje kan Robjes kleertjes dragen, maar hoe kom ik aan nieuw spul voor Rob? Hoe kom ik nu weer aan babykleertjes terwijl alles op de bon is? Mijn oude trapnaaimachine heb ik tenminste nog wel.

Gelukkig net weer een brief van papa ontvangen. Hij vraagt naar mijn zwangerschap. Ik zal hem niet vertellen hoe ik erover denk. Ik probeer voor hem te verbergen dat ik er eigenlijk wanhopig onder ben.

Vandaag of morgen moet ik Henk van Oijen vragen om langs te komen. Guusje voelt zich alweer niet goed, is steeds benauwd en loopt een beetje te jengelen. Van Oijen kan dan meteen kijken hoe dat mormel het maakt dat zich in mij ontwikkelt. Van zingen is het deze week verder niet gekomen. Niet erg, ik vind het ook fijn de Kleengedichtjes alleen maar te lezen of op te zeggen. Er gaat zo'n eenvoudige levensblijheid van uit. Ik zou willen dat ik die had.

Augustus 1944

1 augustus

Gelukkig is het heerlijk zonnig weer. Daar moet ik me dan maar aan optrekken, zeker nu die misselijkheid nog altijd niet over is. Misschien ben ik eerder misselijk van de oorlog, die maar nooit ophoudt, dan van mijn zwangerschap. Ik zou het niet weten.

Als ik me niet lekker voel, val ik steeds zo uit tegen de kinderen. Zij kunnen het niet helpen dat ik zo gespannen ben. Zij zitten veel te veel te kibbelen. Henk is vaak ongeduldig en slaat de jochies. Eigenlijk om niets. Als ik er wat van zeg, wordt hij boos op mij. Dan beginnen hij en ik ruzie te maken. Hij zegt dat je je kinderen hoort te slaan omdat het zo in de Bijbel staat. 't Zal me een worst wezen, die Bijbel, als dat waar is. Henk werd vroeger ook door zijn vader geslagen. Een dominee, die zijn kinderen slaat! Guusje krijgt het er benauwd van en Robje heeft al een raar zenuwtrekje om zijn mond. Hij zegt soms dat hij wel lief wil zijn, maar dat hij dat zo moeilijk vindt. Wij zeggen natuurlijk veel te vaak tegen de kinderen dat ze niet lief zijn. Ik weet me er geen raad mee. Misschien moet ik het een keer aan Anje vragen. Die is veel kalmer dan ik. Zou zij ook zo tegen Michieltje uitvallen? En Leo hem slaan? Ach nee, daar is dat kind nog veel te klein voor. Ik zou het Miek misschien kunnen vragen. Die is ten slotte bijna kinderarts.

John is weer terug. Zomaar weer opgedoken. Ik ben opgelucht en vraag hem niets. Hij doet altijd reuze geheimzinnig. Ik ben in de loop van de tijd erg op hem

gesteld geraakt en hoop dat hij geen onverstandige dingen doet. De Duitser die af en toe voor hem kwam, hebben we al een hele tijd niet meer gezien. Die man leek mij wel aardig, maar ik heb het altijd heel ongemakkelijk gevonden om hem over de vloer te hebben. *Unheimisch*, zoals de mensen tegenwoordig zeggen. Ook naar hem durf ik niet te vragen.

Van Oijen heeft me voor Guusje naar een longarts verwezen. Ik zal proberen een afspraak te maken.

Ik voel me aan alle kanten bedreigd. Met John weet ik niet waar ik aan toe ben. In ons portiek wonen mensen die ik ervan verdenk NSB'ers te zijn. Ik kan niemand wat vragen. Henk maakt het allemaal niets uit. Hij gaat gewoon achter de piano zitten en dan bestaat de rest van de wereld niet meer voor hem. Hij zou wat vaker de *Berceuse* van Chopin moeten spelen. Of een *Impromptu* van Schubert. Of me moeten begeleiden als ik zin heb om te zingen.

'k Ben gisteren alweer zo vreselijk uitgevallen tegen de kinderen. Guusje wilde daarna naar boven, naar juffrouw Kessens³. Z'n Kesje, zoals hij haar noemt. Ik heb hem laten gaan. Hij kan nu zelf de trap op. Zij is lief voor hem. Eerlijk gezegd vind ik het wel fijn als hij een momentje weg is. Dan hoor ik die piepende ademhaling van hem even niet. Die maakt me nerveus en als ik zenuwachtig ben, wordt hij het ook. Robje is rustiger. Ik vind het prettig om af en toe even met Robje alleen te zijn. Eigenlijk zou ik wel eens van beide kinderen af willen zijn, maar dat is Kessens te veel. Ze is er te oud voor. Dat snap ik natuurlijk wel. Anje heeft genoeg aan haar eigen Michieltje.

³De onderhuurster van 2-hoog, die op de andere halve bovenetage woont.

11 augustus

Van de oorlog word ik werkelijk dol. Bijna alles is op de bon en het is een uitzoekwerk van jewelste om aan de weet te komen wanneer je wat en waar kunt kopen. Als ik zo nerveus ben, pluk ik die rothaartjes van mijn kin. En als het me niet lukt, blijf ik doorgaan, tot bloedens toe. Gelukkig ziet Henk het niet. Gisteren weer zo'n dag.

Henk kreeg zostraks een brief van zijn vader. Dat maakt hem altijd van streek. Zoiets zie ik natuurlijk wel. Ik kijk nooit naar wat er in hun brieven staat, maar ik weet dat zij elkaar met theologische argumenten om de oren slaan. Henk kan zich niet verdedigen tegen de aanvallen van zijn pa. Vader Milo, de dominee, die vindt dat zijn zoon niet deugt. Dat hij niet trots op hem kan zijn. Henk heeft zich niet willen laten aannemen in de gereformeerde kerk. Als enige van de tien kinderen. Misschien nog erger, hij is musicus geworden, nota bene bij de opera. Ik kan Henk er niet van overtuigen dat het zinloos is om met die correspondentie door te gaan. Hij kan het toch niet van zijn vader 'winnen'.

13 augustus

Straks moet ik naar de tandarts, wel een aardige man, die Greeter, maar hij zit helemaal op de Weteringschans. Een mijl op zeven. Eerst met lijn 24 naar het Weteringcircuit en dan nog een heel stuk lopen. Als hij nu maar niet opnieuw begint te zeuren dat ik iets aan die dubbele voortand moet laten doen. Hij wil de achterste altijd weghalen en ik wil dat beslist niet. Geen onnodig gepruts in mijn mond. Iedere keer die discussie. Henk vindt dat het een stukje van mijn charme uitmaakt. Ook daarom laat ik het maar zo. Ik hoop dat dit de laatste keer is, voordat ik moet bevallen. Ik heb geen zin om straks met een echt dikke buik naar hem toe te moeten en dan zo'n heel eind te lopen.

Vanmorgen voelde ik me wat rustiger dan anders. Heb de kinderen voorgelezen. Een boek van Okkie Pepernoot. Een van hun favorieten. Robje kan de eerste woordjes al lezen. Ik ben daar wel trots op.

